

Kern en Toekomst

Progressief Jodendom in de 21^e eeuw

Eindnota van de LJG denktank **PJ 21**

December 5774/2013

Inhoud

Start van PJ21	4
Aanleiding	5
Noodzaak	6
Ontwikkelingen	7
Progressief Jodendom, de kern en de toekomst	9
Vier interviews	11
Conclusie	25
Nawoord	26

Start van PJ21

Het oprichten van een denktank is niet zo moeilijk. Verslag doen van haar bevindingen des te meer. Zo verging het PJ21 ook. Twee jaar is er gelezen, gestudeerd, gepuzzeld en gediscussieerd. Vele onderwerpen zijn aan de orde gekomen en uiteindelijk blijken deze activiteiten hun vruchten af te werpen.

Met name is er gestudeerd op de vraag hoe onze Liberaal Joodse Gemeente er in de komende eeuw uit zou kunnen zien, respectievelijk wat wij wenselijk of zelfs nodig achten om Joods Liberaal te overleven.

De denktank PJ21 heeft een stevige poging gewaagd om op deze vraag bevredigende antwoorden te vinden. Zelden is dat een kant en klaar toepasbaar antwoord. Er blijken steeds verschillende perspectieven mogelijk. De discussie blijkt dan ook te gaan over mogelijkheden en wenselijkheden. PJ21 laat in deze nota haar belangrijkste bevindingen zien, ideeën waarmee wij als LJG ons voordeel kunnen doen.

In de hieronder volgende rapportage wordt een poging gedaan om daarvan de essentie zichtbaar te maken. Uiteraard hebben de opstellers van dit verslag een selectie moeten maken uit de veelheid van thema's en onderwerpen en van perspectieven die de denktank-leden als relevant beschouwen. In de paragraaf 'Progressief Jodendom, de kern en de toekomst' worden hiervan de hoofdlijnen gepresenteerd. Dat gebeurt op een bijzondere manier. Een van de leden van de denktank is door Yoram Stein, lid van de LJG, filosoof en journalist, geïnterviewd en op basis daarvan zijn de belangrijkste resultaten van de gesprekken binnen de denktank samengevat. Commentaren hierop van drie andere leden van de denktank zijn hier aan toegevoegd. Wij hopen op die manier te laten zien dat er veel discussie heeft plaats gevonden en dat de meningen soms flink verschillen. Er is door alle deelnemers zorgvuldig nagedacht en in de lijnen die worden gesuggereerd zijn de combinaties dan ook op elkaar afgestemd waaruit beleidsperspectieven kunnen ontstaan.

Deze nota is gericht aan de beleidsmakers van de LJG Amsterdam, bestuur en rabbinaat, maar is in feite bestemd voor de hele gemeente. Wij hopen dan ook dat allen er kennis van willen nemen. Wij hopen dat de beleidsontwikkeling van de LJG hiermee gediend is.

Voor alle duidelijkheid: PJ21 is een denktank. Zij beslist niets, schrijft niets voor aan wie dan ook, en pretendeert geen van deze mogelijkheden. PJ21 is een groep mensen die de tijd heeft genomen na te denken over vraagstukken waar meestal geen tijd voor is. Het zijn o.a. het Studiecentrum, maar wellicht ook het Levisson Instituut die op basis hiervan voorstellen zullen aanbieden voor verdere studie en discussie.

De denktank PJ21 is een initiatief van het Studiecentrum en telde 10 deelnemers inclusief de voorzitter. De organisatie was in handen van Chaim van Unen en Joyce Noach. De groep heeft bewust buiten de schijnwerpers gewerkt om in alle rust te kunnen puzzelen. De samenstelling van de groep is door het Studiecentrum bij de start vastgesteld. Er is gezocht naar een zo groot mogelijke variëteit aan personen en kwaliteiten: vrouwen en mannen, geboren Joden en uitgekomen Joden, ouderen, jongeren en de middengroep, denkers en doeners, betrokkenheid met Israël, en andere aspecten. In de loop van de twee jaar durende studieperiode heeft een aantal personele wisselingen plaats gevonden, maar dat was onvermijdelijk. Alle deelnemers hebben echter wezenlijk bijgedragen aan het eindresultaat. Naud van der Ven, als een van de leden, heeft in het bijzonder bijgedragen met zijn discussiemodel, waar men uitgebreid over leest in zijn interview, waarin hij de kern en de toekomst beschrijft.

Aanleiding

De denktank is niet zonder gewichtige redenen van start gegaan. De startnota voor PJ21 noemt een aantal factoren die ons uitnodigen om na te denken over de vraag in welke richting het progressief Jodendom, met name de LJG Amsterdam, zich zou kunnen of moeten ontwikkelen. Gelet op de toenemende secularisering, is het de vraag of

het Progressieve Jodendom, in de vorm van een liberaal-religieuze gemeenschap nog toekomst heeft binnen een samenleving die in veel opzichten zo dramatisch verandert. Mondialisering en digitalisering relativeren vrijwel alle bestaande grenzen, en de voortgaande secularisering lijkt het gehele religieuze Jodendom te ondermijnen. Zal een Liberaal Joodse Gemeente zich staande kunnen houden zonder religieuze basis of gaat zij dan uiteindelijk ten onder aan louter prachtige Joodse cultuur? Dit is een cruciale vraag die we in het dagelijks leven gemakkelijk wegwuiven. Maar of we daar omheen kunnen is nog maar de vraag. Wat de denktank dus heeft beoogd is zich te buigen over ons voortbestaan, niets meer, maar zeker niets minder.

Noodzaak

De noodzaak tot bezinning werd vooral duidelijk tijdens het symposium over de toekomst van de LJG, dat in het voorjaar van 2011 op initiatief van het bestuur gehouden werd. Alle deelnemers waren overtuigd van het belang van de gesignaleerde problematiek. Wij roepen hier de lezing van rabbijn Lilienthal in herinnering die als thema had de grote uitdagingen in, wat hij beschreef als, het post-rabbinaal tijdperk. Om er voor te zorgen dat de aandacht voor het onderwerp niet zou worden ondergesneeuwd door de dagelijkse beslommeringen, nam het Studiecentrum het initiatief om een denktank over een langere periode zich te laten verdiepen in het proces van vormgeving van onze gemeente. Met de uitkomsten zouden in elk geval bestuur en rabbinaat hun voordeel kunnen doen. Zij hebben dan ook hun instemming betuigd met de oprichting van deze denktank.

Van de vele onderwerpen die de noodzaak tot deze studie duidelijk maken noemen wij hier speciaal:

- De voortschrijdende secularisatie: Joden die zich afkeren van de religie (de sjoel) terwijl zij zich in alle andere opzichten Joden blijven noemen. Hoe relevant is Jodendom wanneer religie voor Joden ontbreekt? Welke functie vervult religie al dan niet?

- De relatief grote variëteit van de Liberaal Joodse bevolking. We kennen relatief een groot aantal uitgekomen Joden (giurim), alsook vaderjoden en gemengd gehuwden. We legaliseren het homohuwelijk en we voelen de Halacha nog wel eens als knellend.

Stilstand betekent achteruitgang.

Ontwikkelingen

Voor de betrokkenen zijn er een aantal ontwikkelingen in de samenleving alsook in de Joodse wereld zichtbaar, die zowel positief als negatief kunnen worden geduid, die wij niet kunnen negeren.

Voortschrijdende assimilatie (wie noemen wij Jood en wat noemen wij Joods? Hoe zwaar weegt religie? Is religie de kern of een aspect van het Jodendom?)

Naast inhoudelijke verdieping van het Liberale Jodendom zal er mogelijk ook kwantitatieve ontwikkeling nodig zijn, willen wij als gemeente organisatorisch en financieel overeind kunnen blijven.

Wordt Jodendom in de toekomst een cultuur met een religieus aspect of zal het allereerst een religie blijven met een culturele organisatie er omheen? Binnen niet al te lange tijd zullen de overlevenden van de Shoa, zij die de directe ervaring met zich meedragen, er niet meer zijn. Welke invloed zal deze verandering hebben op de beleving van ons georganiseerde Jodendom?

In onze huidige samenleving, waarin rationaliteit en geld dominante waarden zijn geworden, zien wij een anti religie stemming groeien. Voor wie er op let zijn er dagelijks voorbeelden te vinden in de pers en elders. Steeds vaker wordt er openbaar smalend gedaan over religie, ook in de politiek. Belangrijke Joodse tradities als sjechita en brit mila worden bijvoorbeeld niet meer vanzelfsprekend geaccepteerd. In deze samenleving willen wij als bewuste Joden leven, maar hoe gaan we dan om met dit soort dilemma's?

Op het terrein van zingeving is de denkvrijheid vrijwel ongelimiteerd. Er is een open samenleving met minder sociale controle en grotere

individuele keuze vrijheid ontstaan.

Zal deze openheid kunnen leiden tot verwatering, verwarring en verdunning van een naar buiten open progressief Jodendom?

Is globalisering ook een bedreiging? Communicatie en informatie nemen in hoog tempo toe en verkleinen de afstanden onderling tussen Joodse en andere organisaties en beïnvloeden ook de band met Israël. Is er wel genoeg Joodse kennis in de gemeente? Moet die niet nog meer worden gestimuleerd? Binnen Amsterdam zijn onder andere het Studiecentrum en het Levisson Instituut daartoe uitgerust. De denktank vindt dat leren (lernen) een essentiële waarde en voorwaarde is voor ons voortbestaan en wel op twee niveaus:

Niveau I.

Als progressieve Joden zien wij het grote belang in van een open mind. Dit is een instelling die het gevaar van opsluiting binnen onze eigen bekende en veilige grenzen tegengaat en is dus een houding van onderzoeken van wat op ons pad komt en wat ons raakt. Deze vorm van leren omvat het kritisch kijken naar eigen denken en eigen praktijk. Het is een attitude, een houding en dus meer dan een consumptieve activiteit.

Praktisch gesproken kan dat leiden tot het voeren van een actieve dialoog met andere maatschappelijke stromingen en godsdiensten. Wij moeten immers oog hebben voor wat in onze omgeving gebeurt.

Niveau II.

Om het Joodse leren, waarvan het belang niet genoeg kan worden benadrukt, te ondersteunen en te onderbouwen zijn wij van mening dat de grote Joodse bronnen moeten worden bestudeerd, inclusief Talmoed, Mishna, etc. Het Studiecentrum heeft op dit punt al een belangrijke stap gezet waarop kan worden voortgeborduurd.

Maar leren is evenzeer kennis nemen van Joodse gebruiken, gewoontes, rituelen, voorschriften, historische feiten, etc. Leren leidt zowel tot een bepaalde instelling alsook tot kennis van feiten.

Om beleid te kunnen ontwikkelen met het oog op de middellange termijn, rekening houdende met bovenstaande ontwikkelingen, mogelijkheden en belemmeringen is een stevige en heldere basisfilosofie nodig, die voor alle leden toegankelijk en inzichtelijk is. Deze wordt hieronder gepresenteerd in de vorm van interviews die door Yoram Stein met een aantal leden van de denktank zijn gehouden.

Progressief Jodendom, de kern en de toekomst

Inleiding

‘Twee Joden, drie meningen’ luidt het spreekwoord - en zoals wel vaker het geval is met tegeltjeswijsheden bevat deze uitspraak een kern van waarheid. Het was dan ook te verwachten dat de sterke persoonlijkheden die meer dan twee jaar regelmatig en langdurig met elkaar spraken over het liberale Jodendom in de denktank PJ21 - een afkorting die staat voor progressief Jodendom in de 21ste eeuw - het moeilijk zouden krijgen om tot een eensluidend standpunt te komen. Maar na ontzettend veel discussie en na allerlei verschillende richtingen uitgedacht te hebben, durft de denktank – met behoud van een zeker verschil van mening - toch bepaalde conclusies te trekken over wat het Liberale Jodendom nu in de kern inhoudt en wat voor gevolgen dat heeft voor het denken over de toekomst ervan.

Wij, liberale Joden, verschillen individueel sterk van elkaar en vinden ook belangrijk dat wij dat doen, maar er blijkt volgens de leden van de denktank ook iets te zijn wat ons bindt, of preciezer gezegd: er zijn twee dingen die ons binden, want de kern van het Liberale Jodendom bestaat uit twee polen die precies tegenover elkaar staan. Over de vraag hoe we die twee polen dienen te benoemen, verschillen de leden van de denktank nog wel enigszins van mening, zoals hieronder wel zal blijken, maar dat er twee polen zijn, daarover zijn zij het wel eens geworden.

Dit hoofdstuk poogt een overzicht te bieden van de resultaten die

behaald zijn door de noeste denkarbeid van de leden van PJ21, en doet dat op enigszins talmoedische wijze. Zoals de Talmoed de reflectie is van een discussie tussen geleerde rabbijnen die het op sommige punten wel en op andere punten weer niet helemaal met elkaar eens zijn, geeft dit hoofdstuk vier verschillende visies op de uitkomsten van PJ21. Allereerst volgt een beschrijving van de visie van de denktank, samengevat en geformuleerd door Naud van der Ven. Zijn idee dat het Liberale Jodendom het beste begrepen kan worden als een 'ellips' – hieronder uitgebreid uitgelegd - zorgde voor een doorbraak in de denktank. De meeste leden van PJ21 konden zich in dit model vinden. Hoewel de andere leden dit model van Van der Ven vaak anders interpreteerden, er hun eigen invulling aan gaven en het soms ook op punten stevig konden bekritisieren, zoals hieronder ook zal blijken, geldt het model van de ellips voor de meeste leden van de denktank als richtinggevend. Daarom is er voor gekozen om de visie van Naud van der Ven, lid van de denktank, als centraal te beschouwen.

Drie andere leden van de denktank komen daaronder aan het woord. Allereerst maakt de lezer kennis met de kritische reactie van Leo Frijda. Vervolgens is het woord aan Channa Meyer die zich sterk in het verhaal van Naud van der Ven kan vinden, en het ondersteunt met een aantal concrete voorbeelden. Tot slot komt Joram Rookmaaker aan het woord die de twee polen weer net iets anders definieert dan respectievelijk Van der Ven en Frijda. Uiteindelijk is het natuurlijk aan de lezer zelf om te bepalen wat zijn/haar eigen positie is. Het is niet de bedoeling dat met dit document het laatste woord over deze heikele kwestie van onze identiteit gesproken is. De hoop is echter wel dat PJ21 met dit document een aantal gereedschappen kan geven aan de Liberaal Joodse gemeente om scherper na te kunnen denken over de vraag die hoogstwaarschijnlijk tot de komst van de Messias tot discussie zal leiden: wie zijn wij?

Vier interviews

Naud van der Ven, de ellips

“Wat ik meemaakte in de denktank PJ21 was dat er op een gegeven moment een malaisegevoel ontstond. Voor het eerst, of in ieder geval duidelijker dan ik daarvoor had ervaren, merkte ik dat wij, liberale Joden, snel geneigd zijn onszelf te beschouwen als niet meer dan een ‘slap aftreksel’ van de orthodoxen. Er werd vaak op een besmuite manier gesproken over de zaken waarin wij afwijken van de orthodoxie. We moesten maar proberen om zo dicht mogelijk bij het ‘echte’ Jodendom te blijven, hoorde ik vaak zeggen. Over wat ons dan doet verschillen van de orthodoxie, daar kwamen wij niet goed uit. Wat daarover werd gezegd, was vaak in de trant van: “de orthodoxie is mooi, maar wij denken tenminste zelfstandig”. Maar dat wij ons onderscheiden door ons zelfstandige denken, is een weinigzeggend cliché. Wij denken zelfstandig na, maar waarheen brengt dat denken ons dan? Bovendien, wie zegt dat orthodoxen dat niet doen: dat zelfstandig nadenken? Uit het onvermogen deze vragen te beantwoorden, bleek dat dit antwoord te vaag en te weinig richtinggevend is. De opdracht van de denktank – om na te denken over de toekomst van het Liberale Jodendom - dreigde dan ook te mislukken, omdat wij er niet uit leken te komen wat nu de essentie van het Liberale Jodendom was. Grote thema’s kwamen ter sprake, zoals “Wie kan zich onder welke voorwaarden met recht Joods noemen?” En: “Hoe verhoudt het culturele aspect van het Jodendom zich tot het religieuze?” Maar de pogingen deze vragen te beantwoorden, liepen steeds nergens op uit. We kwamen wel uit op open deuren, maar niet op een wenkend perspectief.”

De pogingen om het wezen van het Liberale Jodendom te vatten, liepen dus steeds vast. Om getuige te zijn van deze mislukkingen - en van de uitingen van een sluimerend minderwaardigheidsgevoel over de eigen identiteit -, was lichtelijk frustrerend voor alle betrokkenen. Toch raakte van der Ven juist hierdoor in de ban van de vraag wat de diepere oorzaken zijn van dit minderwaardigheidsgevoel over de

eigen identiteit. Hoe komt het dat liberale Joden niet orthodox en tegelijkertijd niet volkomen geassimileerd zijn? Langzaam raakte hij ervan overtuigd dat het heel belangrijk is om het feitelijke antwoord op deze vraag onder ogen te zien. Dat wil zeggen: wij moeten beginnen met het erkennen van de werkelijkheid zoals die voor ons is, nog voordat wij ons bezig houden met de vraag of die werkelijkheid, zoals die voor ons is, ook past bij onze denkbeelden over hoe de werkelijkheid eigenlijk zou moeten zijn. Of, om het iets concreter te maken, wij moeten eerst de vraag stellen waarom liberale Joden niet orthodox zijn, voordat wij over dit feit een waardeoordeel uitspreken.

Toen Van der Ven over dit vraagstuk ging nadenken – waarom wij, liberale Joden, zijn wie zij zijn – kwam hij in te zien, dat wij twee verschillende en soms haaks op elkaar staande richtsnoeren hebben voor ons handelen. In ons doen en laten, laten wij ons niet alleen bepalen door de Joodse traditie, maar ook door de universele waarden van de Westerse Verlichting.

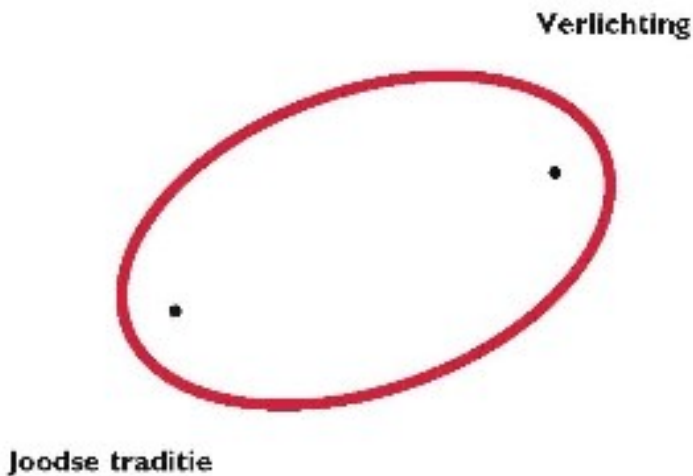
Eenzijds vinden wij het heel belangrijk om vast te houden aan onze eigen, particuliere Joodse manier van leven. Voor velen van ons geldt dat in het bijzonder voor die eeuwig terugkerende momenten uit de cirkel des levens en voor die eeuwig terugkerende momenten in de week en in het jaar. Wij hebben het gevoel in een traditie te staan wanneer wij op onze manier stilstaan bij het wonder van de nieuwgeborenen, bij degenen onder ons die de volwassen leeftijd bereiken, bij degenen onder ons die verliefd op elkaar worden en met elkaar trouwen, bij degenen van ons die kinderen krijgen en moeten opvoeden, en uiteindelijk, bij degenen die ons achterlaten door te sterven. Wij hebben ook het gevoel in een traditie te staan wanneer wij die steeds weer terugkerende momenten in de week en in het jaar vieren door bepaalde gebeden te zeggen, bepaalde liederen te zingen, bepaalde dingen te doen. Het vieren van Sjabbat, Jom Kippoer en Pesach verbindt ons met elkaar, met de reeds gestorvenen en met de nog ongeborenen. Dat is de ene richtsnoer van ons handelen: de Joodse traditie.

Anderzijds hechten wij ook sterk aan een ander richtsnoer: de waarden van de Verlichting, dat wil zeggen, de manier van kijken naar

de wereld die ontstond met de wetenschappelijke revolutie van de zeventiende eeuw (onder meer in gang gezet door de als Jood geboren Amsterdammer, Baruch Spinoza) die vervolgens een voortgang kreeg in de politieke revoluties van de achttiende eeuw met de Onafhankelijkheidsverklaring van de Verenigde Staten van Amerika (1776) en met de Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger gedurende de Franse Revolutie (1789), en die uiteindelijk in de twintigste eeuw – na de Tweede Wereldoorlog – uitmondde in het door de Verenigde Naties aangenomen document: de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948). Bij deze waarden van de Verlichting gaat het met name om de gelijkwaardigheid van alle mensen, of zij nu behoren tot het volk Israëls of tot de gojim, of zij nu zwart zijn of wit, man of vrouw, hetero of homo. Wij zouden het onrechtvaardig vinden om mensen op grond van dergelijke verschillen een andere behandeling te geven. En daarnaast geldt het ook voor de vrijheid om anders te denken en om anders te zijn: deze gelijkwaardigheid en deze vrijheid zijn voor ons even heilig als de Sjabbat of de seideravond. Dit verklaart waarom wij niet orthodox zijn: wij zijn niet orthodox, omdat sommige van de Joodse tradities - zoals bijvoorbeeld de ongelijkwaardige rol van man en vrouw - botsen met een van de belangrijkste uitgangspunten van de Westerse Verlichting, namelijk de gelijkwaardigheid van alle mensen. Dit verklaart ook waarom wij niet helemaal assimileren: wij zijn niet bereid om helemaal te worden zoals alle anderen, omdat wij een bijzondere band hebben met ons eigen volk, onze eigen particuliere gewoontes en onze eigen particuliere geschiedenis.

Zo bracht Van der Ven de worsteling binnen de denktank onder woorden. Dat stelde hem in staat om zijn analyse en oplossing van het probleem schetsmatig op papier te zetten. Hij stuurde de andere leden van de denktank een document toe dat hij ‘de ellips’ had getiteld. De ellips is een wiskundig figuur die enigszins lijkt op de cirkel, maar anders dan de cirkel heeft de ellips niet één brandpunt, maar twee. De oude Grieken sloten dicht bij onze intuïtie aan toen zij de cirkel ‘perfect’ noemden, en de ellips ‘een tekortschieten’, want dat is nog steeds hoe wij erover denken. Wij zouden onszelf graag

willen zien als mensen met een bepaalde kern waar alles om draait en waar alles toe te herleiden is - niet als wezens die twee verschillende kernen hebben, die soms met elkaar in strijd zijn. Toch blijkt de ellips vaak een betere beschrijving te geven van de werkelijkheid dan de cirkel – bijvoorbeeld in het geval van de planeten die anders dan de Grieken dachten geen cirkelvormige, maar ellipsvormige banen rond de zon afleggen. Wat dat betreft zijn de planeten volgens Van der Ven als wij: de twee brandpunten van de ellips zijn namelijk ook terug te vinden in ons Liberale Jodendom. Bij ons ‘cirkelt’ het immers niet alleen maar om ‘de Joodse traditie’. Ook ‘cirkelt’ het bij ons niet alleen maar om ‘de Verlichting’. Bij ons spelen beide brandpunten – Joodse traditie en Verlichting - een rol in het vormgeven van onze identiteit. Zie de afbeelding hieronder:

Zoals hierboven gesteld, kan dit model wat ongemakkelijk aanvoelen. Wij zouden immers eigenlijk liever ongecompliceerde cirkels willen zijn, waarin alles draait om slechts één ding. Wat Van der Ven daartegenin brengt, is echter al even simpel: de werkelijkheid beantwoordt niet aan het cirkelvormige model. Wanneer wij proberen te beschrijven waarom wij, liberale Joden, zijn wie wij zijn, moeten wij

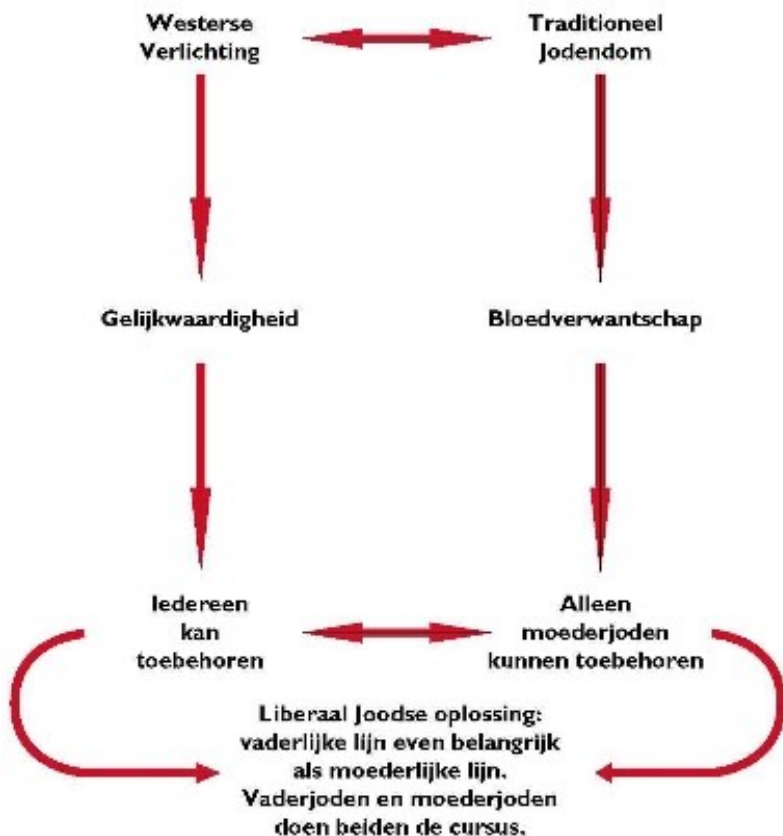
wel met deze constatering beginnen: wij zijn wie wij zijn, omdat wij twee brandpunten hebben in plaats van één. De reden dat wij niet helemaal orthodox zijn en de reden dat wij niet helemaal assimileren heeft hiermee te maken: wij zijn wie wij zijn, omdat wij ellipsen zijn in plaats van cirkels.

Wanneer wij nu deze eerste stap gezet hebben en wanneer wij dus accepteren dat wij zijn wie wij zijn - zoals Goethe schreef in zijn Faust: "Zwei Seelen wohnen, Ach! In meiner Brust." - kunnen wij beginnen om na te denken over wat voor consequenties dat heeft voor de richting die wij uit willen. Anders dan het citaat van Goethe doet vermoeden, biedt het feit dat wij liberale Joden als het ware 'twee zielen hebben' volgens Van der Ven namelijk niet zozeer twijfel en wanhoop, als wel richting en trots. Wanneer wij dit gegeven van onze twee brandpunten namelijk accepteren, hoeven wij niet langer besmuikt te doen over het feit dat wij niet alleen het traditionele Jodendom, maar daarnaast ook de Westerse Verlichting als richtsnoer hebben voor ons handelen. Natuurlijk betekent deze erkenning ook dat er altijd twijfel en discussie zal zijn over de te volgen koers, maar wat wel duidelijk is, is waar die discussie over zal gaan: over de vraag hoe wij recht kunnen doen aan deze twee zielen in onze borst. Ons als liberale Joden oriënteren op de toekomst betekent dan dat wij proberen een koers te vinden die recht probeert te doen aan deze twee polen. En dat is ook de basis van datgene waar wij trots op mogen zijn: dat wij proberen recht te doen aan deze twee brandpunten – de Joodse traditie en de Tora enerzijds en de Westerse Verlichtingstraditie die uitmondt in de Universele Verklaring van de rechten van de mens anderzijds. Beiden zijn op een bepaalde manier heilig voor ons. Wanneer wij dit gegeven erkennen, en vervolgens ook mogen constateren dat wij in ons handelen recht proberen te doen aan die twee zaken die heilig voor ons zijn, hoeven wij onszelf niet langer te schamen, maar kunnen wij ook trots zijn op wie wij zijn.

Van der Ven maakt het concreet aan de hand van voorbeelden. Hij begint met die voor liberale Joden vaak moeilijke vraag: wie mag zich Joods noemen? Hier zien wij de twee polen botsen. Het antwoord van de orthodoxie is duidelijk: alleen diegenen met een Joodse

moeder zijn Joods, want Jodendom is een kwestie van bloedverwantschap. Het antwoord van de Westerse Verlichting is ook duidelijk: alle mensen zijn gelijk geboren en ieder mag geloven wat hij of zij wil. Onze eigen Liberaal-Joodse positie formuleren ten overstaan van dit punt is proberen om recht te doen aan deze beide zwaartepunten – Joodse traditie en Westerse Verlichting -, maar dat betekent automatisch ook dat wij ergens anders uit zullen komen dan zowel de orthodoxie als het secularisme doet. Van der Ven: “Het heeft, vanuit liberaal oogpunt, iets vreemds wanneer mensen met een Joodse vader - zelfs al voelen ze zich nog zo betrokken bij het Jodendom, hebben ze er veel kennis van en doen ze er ook veel aan - niet worden toegelaten, terwijl mensen met een Joodse moeder - zelfs al voelen ze zich totaal niet betrokken, weten ze er niets van en doen ze er niets aan – automatisch worden toegelaten. Het strikte onderscheid dat de orthodoxen maken tussen vaderjoden en moederjoden kan in het Liberale Jodendom ter discussie worden gesteld, omdat het liberale Jodendom ook oog heeft voor een waarde die centraal staat in de Westerse Verlichting: de gelijkwaardigheid van alle mensen. Een typisch liberale suggestie kan dan zijn om diegenen die alleen Joods zijn vanuit de vaderlijke lijn gelijk te behandelen aan diegenen die alleen Joods zijn aan de moederlijke lijn. Op die manier geef je vorm aan de ellips: je doet zowel recht aan de typisch Joodse nadruk op bloedverwantschap als dat je recht doet aan de centrale waarde van de Verlichting: gelijkwaardigheid. En zo’n oplossing is een voorbeeld van iets waar je als liberale Jood trots op mag zijn. De beide brandpunten waar onze identiteit op gestoeld is, hebben hun aandeel in het tot stand komen van deze oplossing. De orthodoxie zou nooit hardop durven zeggen dat de westerse beschaving even waardevol is, wij doen dat wel.’

Een ander voorbeeld van hoe het ‘ellipsvormige denken’ vanuit twee brandpunten richtinggevend kan zijn, heeft betrekking op een kwestie die door de LJG al min of meer is opgelost: de omgang met homoseksualiteit. Ook daarin zie je hoe er met de Brit Ahava - het liefdesverbond - een tussenweg is gevonden tussen de waarde gelijkwaardigheid enerzijds en het willen vasthouden aan de Joodse traditie anderzijds. Het accepteren van het feit dat wij twee verschillende richtsnoeren hebben voor ons handelen, betekent natuurlijk ook dat je accepteert dat er altijd discussie zal zijn. Discussie is volgens Van der Ven “inherent aan dit twee polen model”, steeds

opnieuw zullen wij onze positie moeten bepalen ten aanzien van de twee brandpunten in onze ellips.

Misschien is het even moeilijk of raar om te accepteren dat wij als liberale Joden niet één traditie, maar twee tradities 'heilig' achten. Maar de leden van de denktank PJ21 hebben door er met elkaar over te praten ontdekt dat zaken zoals democratie, mensenrechten en gelijkwaardigheid inderdaad voor hen heilig zijn, zozeer dat zij merkten dat wanneer zij over deze 'heilige zaken' spraken met elkaar zij er ook geëmotioneerd van konden raken, net zoals we geraakt kunnen worden door de zaken in onze Joodse traditie. Kennelijk zijn dit waarden waar wij als liberale Joden ons ook aan willen verbinden, maar hoe komt dat eigenlijk? Van der Ven: "Wij, Joden, hebben in de lange geschiedenis van de diaspora natuurlijk in tal van vreemde staatsvormen moeten leven, maar het type democratische rechtsstaat waar wij ons thans in bevinden, is niet te vergelijken met het Babylon onder Nebukadnezar of de Sovjet-Unie onder Stalin. Dit is geen toevallige omgeving waar wij ons nu in bevinden. Wij kunnen ons namelijk identificeren met de basiswaarden waar deze samenleving op gestoeld is. De nadruk op leren, ontwikkeling en op discussie – die horen bij een moderne democratie – zijn herkenbaar voor Joden, want zij komen overeen met de waarden uit onze eigen traditie. Dat is dan ook wie wij zijn en waarom wij trots mogen zijn: wij kunnen hartstochtelijk kiezen voor de waarden van deze samenleving, terwijl wij tegelijkertijd nieuwe vormen vinden om de Joodse traditie in leven te houden en door te geven aan onze kinderen".

Van der Ven weet dat zijn model ook veel verzet oproept. "De besmuiktheid die wij voelen wanneer wij gaan praten over wat Liberaal Jodendom voor ons betekent, blijkt uiteindelijk te maken te hebben met de schroom die wij voelen om toe te geven dat wij nog een andere liefde hebben. Toegeven in Joodse kring dat je een andere pool hebt waar je je aan laaft is moeilijk, omdat wij toch vaak erg gehecht zijn aan een soort Disney-achtige stiel-mentaliteit, maar waar ik voor zou willen pleiten, is om zelfbewust te stellen dat we inderdaad ook nog een andere liefde hebben, en dat wij daar nog trots op zijn ook."

Drie commentaren

Commentaar van Leo Frijda

“Veel mensen waren blij met deze ellips, maar ik heb ook wel bedenkingen. Om te beginnen is al de vraag wat ‘Westerse Verlichting’ nu precies is. Indien daaronder wordt verstaan de, wat men zou kunnen noemen, ‘Universele Rechten van de Mens’ dan is er geen sprake van een ellips. Die Universele Rechten van de Mens zijn wat mij betreft verworvenheden van onze beschaving die altijd voorrang hebben, zoals het geen verschil maken tussen de seksuele geaardheid. Ik heb daarom ook nogal bezwaar tegen het woord ‘Westers’. De Universele Rechten van de Mens zijn niet voor niets universeel. Ik ben dus blij dat binnen onze gemeenschap ook een choepa mogelijk is voor anderen dan heteroseksuelen.

Nu weet ik natuurlijk ook wel dat bij de uitwerking van de mensenrechten in de praktijk nog heel wat grensgevallen om een oplossing vragen. Maar ook dan heb ik moeite met de ellips omdat die zogenaamde Westerse Verlichting maar een momentopname is in een bepaalde tijd en op een bepaalde plaats. Eigenlijk geldt altijd een zeker spanningsveld tussen de Joodse traditie en de tijd en omgeving waarin de Joden leven. Dat spanningsveld is groter binnen de orthodoxie dan binnen het progressieve Jodendom omdat de orthodoxie sterker vasthoudt aan in het verleden vormgegeven gebruiken. Als je als progressief Jodendom zoekt naar aanpassing van die gebruiken in de moderne tijd dan heeft voor mij een andere methode dan die van de ellips eigenlijk de voorkeur. Ga uit van de eigen Joodse traditie, neem die dus als uitgangspunt en zoek dan naar de achterliggende normen om die traditie zo nodig aan te passen aan nieuwe ontwikkelingen.

Dat leidt overigens altijd tot afwegingen. Dat geef ik natuurlijk wel toe. Wat de brit mila betreft is de betekenis daarvan binnen het Jodendom zo groot dat de relatief geringe ingreep, zeker als het door een arts gebeurt, het zonder meer aflegt tegen de door sommigen beweerde inbreuk op de lichamelijke integriteit. Bij de sjechita ligt het wat ingewikkelder. Hier heb je de achterliggende norm van dier-

vriendelijkheid en de vorm waarin dat indertijd is gegoten. Indien die vorm in deze tijd niet langer diervriendelijk zou zijn, dan zou de traditionele wijze van slachten misschien aangepast moeten worden. Overigens ben ik er bepaald niet van overtuigd dat de sjechita meer dierenleed met zich brengt dan de in Nederland gebruikelijke wijze van slachten.

Als je je niet blind staart op de uitwerking in vroeger tijden, maar naar de achterliggende normen kijkt, dan moeten we mijns inziens in de eerste plaats uitgaan van onze eigen Joodse traditie. Neem de halacha serieus, maar kijk goed waarom bepaalde regels in bepaalde tijden zijn ontstaan en kijk dan of die regels met behoud van de achterliggende normen misschien moeten worden aangepast. Als het dan om Universele Rechten van de Mens gaat, ben ik niet behoudend, zoals bij het toelaten van de choepa voor anderen dan heteroseksuelen. Als het om andere regels gaat, ben ik eerder behoudend. We hebben een prachtige traditie met belangrijke normen. Neem de vaak verkeerd begrepen norm: (de waarde van een) oog om (een) oog, (de waarde van een) tand om (een) tand. Dat is geen wrede regel, maar een regel van evenwicht die ook in onze moderne tijd en mutatis mutandis niets aan belang heeft ingeboet.

Het progressief Jodendom heeft het dus veel moeilijker dan de orthodoxie. Uitdaging is om de Joodse traditie passend te maken voor de tijd waarin we nu als Joden leven. Als je daarom van een ellips wil spreken, soit. Ik zou het zelf dus niet zo benoemen. Ik zou het eerder een zoektocht naar een eigentijdse halacha willen noemen. En dat vraagt kennis, niet alleen van die halacha, maar vooral ook van het Joodse denken dat in het verleden tot de halacha heeft geleid. Vooral met Joodse kennis kom je verder.”

Commentaar van Channa Meyer

“Het ergert mij dat mensen denken dat wij ‘een slap aftreksel’ zouden zijn van de orthodoxie. Wij kiezen ervoor om bewust Joods te zijn, maar wij kiezen er ook voor om mensen te zijn die in de 21ste eeuw leven. Die twee zaken botsen soms, maar het is die gespletenheid die

maakt dat wij liberale Joden zijn. Ik ben daarom ook erg blij met de ellips, zoals Naud van der Ven die heeft geschetst. Deze geeft volgens mij precies aan waar het probleem ligt: wij durven vaak die uitgangspunten van de moderniteit niet hartstochtelijk en openlijk te omhelzen. Het duidelijkste merk ik dat in onze gemeenschap als het gaat om de gelijkwaardigheid van man en vrouw. Enerzijds vinden wij allemaal dat man en vrouw gelijkwaardig zijn, maar anderzijds zijn wij toch ontzettend besmuikt als het erop aankomt om vervolgens ook naar die overtuiging te handelen. Bijvoorbeeld met betrekking tot vaderjoden: als het uitgangspunt is dat man en vrouw gelijk zijn, dan moeten wij aan zowel vader- als moederjoden dezelfde eisen stellen.” Channa Meyer noemt daarnaast ook andere voorbeelden die het belang van de tegenstelling tussen ‘gelijkwaardigheid tussen man en vrouw’ enerzijds en ‘staan in de Joodse traditie’ anderzijds duidelijk maken. Of vrouwen nu wel of niet een tallit mogen dragen, is een kwestie die de liberale gemeente gespleten heeft. Hetzelfde dreigt nu weer te gebeuren rondom de vraag of vrouwen een keppel mogen dragen, al is dat heel gewoon in tal van Liberale gemeenten en was het ook vroeger al in de Amsterdamse LJG gebruikelijk. Iedere keer weer merk je volgens Meyer dat het op dit soort punten wringt. De ellips beschrijft deze knelpunten: kies je voor de Joodse traditie of kies je voor de waarden van de Westerse Verlichting?

Deze botsing manifesteert zich niet alleen als het gaat om de gelijke rechten van vrouwen, maar ook bijvoorbeeld in de versie die wij voordragen in het aleinu gebed, het gebed waar wij de dienst mee afsluiten. Beschouwen wij mensen die iets anders geloven dan wij als minderwaardig, of proberen wij hun geloof te beschouwen als iets dat het verdient om gelijkwaardig behandeld te worden? Deze problematische relatie van het Jodendom met de buitenwereld is een van die voortdurende worstelingen die volgens Meyer door de ellips schematisch wordt weergegeven. Dat merken liberale Joden volgens haar op dit moment met name heel sterk als het gaat om de discussies over de staat Israël. Ook daarbij gaat het om de vraag: kiezen wij voor ons eigen Progressieve standpunt of proberen wij ook om de anderen te begrijpen? (Met welke stroming identificeren wij ons?) Dat het laatste

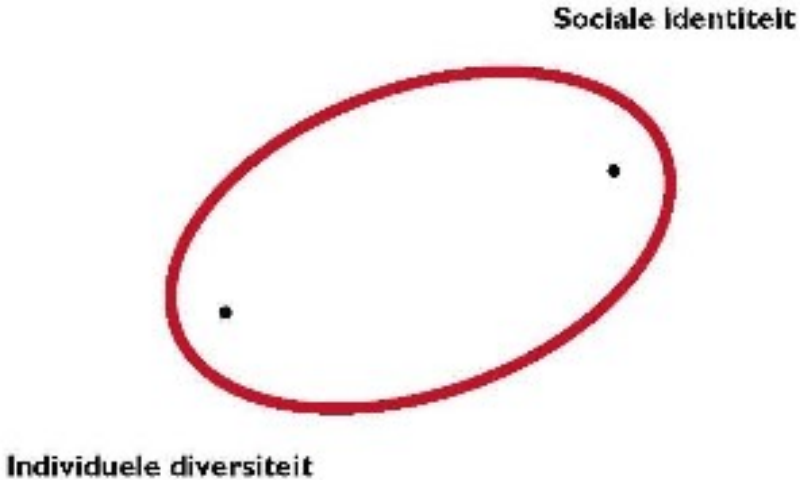
zo moeilijk is, komt natuurlijk ook, omdat anderen vaak zo weinig moeite doen om het Joodse standpunt te begrijpen.

Meyer: “Het is vanwege deze worsteling met de buitenwereld dat wij mensen niet te snel moeten toelaten tot het Jodendom. Het kost tijd om te wennen aan de fundamentele gespletenheid en vijandigheid waar Liberale Joden mee moeten leven. Je moet mensen de tijd geven om eraan te wennen dat je als (Liberale) Jood veel vanzelfsprekendheden zult moeten prijsgeven, want steeds opnieuw zul je die onmogelijke keuze moeten maken tussen de liefde voor onze traditie en de liefde voor de waarden van onze tijd, een keuze waarmee steeds weer opnieuw je hart breekt.”

Commentaar van Joram Rookmaaker

“Het goede van het model van de ellips is dat het formuleert waar we trots op kunnen zijn en wat onze identiteit positief bepaalt. Het zou niet goed zijn wanneer wij onze identiteit uitsluitend negatief zouden formuleren, dat wil zeggen vanuit wat wij niet zijn.”

Rookmaaker herkent naast de polen ‘Westerse Verlichting’ versus ‘Joodse traditie’ ook een andere tegenstelling. De spanning zit wat hem betreft eerder tussen enerzijds het belang dat het liberaal of progressief Jodendom hecht aan diversiteit – aan het bieden van ruimte aan uiteenlopende manieren van denken en leven - en anderzijds de behoefte aan een sterke sociale identiteit. Voor Rookmaaker is individuele identiteit niet louter verbonden aan de Westerse Verlichting en ook niet alleen aan het progressieve Jodendom: ook het traditionele Jodendom biedt ruimte voor individueel denken, zo stelt hij. Tegenover deze waardering voor verschil staat het belang van het markeren van de grenzen van de groep. Wat is er nodig om erbij te horen? En, nog belangrijker: hoe geven wij onze verbondenheid aan het Jodendom precies vorm? Hij zou de twee polen van de ellips dan ook anders benoemen:

Rookmaaker noemt als voorbeeld de omgang met de sjabbat: “Vrijdagavond is voor mij een avond die ik in principe vrij houd om sjabbat te maken. Deze avond wil ik het liefste met mijn familie en gasten zijn. Sjabbat is voor mij kaarsen op tafel, kiddoesj maken en lekker eten en tijd nemen voor de mensen die je naast staan. Dat is niet altijd zo geweest, dat is min of meer vanzelfsprekend bij ons gegroeid. Maar incidenteel is er wel eens een vrijdagavond dat ik niet thuis kan zijn - om welke reden dan ook -, en daar kies ik dan ook voor. Een ander heeft misschien een andere invulling van de sjabbat en maakt op die avond (en de volgende dag) absoluut geen enkele andere afspraak of gaat juist op die avond uit.

Het mooie van het Liberale Jodendom is dat het al deze varianten - en nog veel meer - toelaat, er is dus ruimte voor diversiteit. Maar anderzijds is die ruimte ook weer niet onbeperkt. Als iemand zegt: “de sjabbat kan wat mij betreft ook op zondag of op dinsdag gevierd worden”, is dat voor mij een brug te ver. Op zichzelf is dat markeren van de grenzen niet rationeel. De grenzen die voor mij helder zijn, zijn voor een ander wellicht veel minder bepalend. Ik denk daarbij aan

vrouwen met een keppeltje (of mannen zonder), een iPad in sjoel, leren schoenen op Jom Kippoer, etc. etc. De suggestie dat de halacha daarin uitsluitsel kan bieden is een misverstand. Ook de halacha is in beweging (vaak wordt het woord halacha ook op die manier geïd.)” Een Liberale Joodse gemeente dient volgens Rookmaaker het evenwicht te bewaken tussen diversiteit en identiteit, en dat kan volgens hem onder meer door gedoseerd nieuwe mensen lid te laten worden van de gemeente en voortdurend te kijken naar de cultuur en sfeer die je wilt hebben. Het Jodendom kent, zeker in de sterk geslonken Nederlands joodse gemeenschap, vele verschillende mensen. Rookmaaker noemt ze – met een knipoog – de ‘Obelix-Joden’ en de ‘Asterix-Joden’. De Obelix-Joden zijn als kind in een ketel met toverdrank gevallen: zij hebben het Jodendom sterk in zich. Daarmee zijn zij duidelijke bewakers van de sociale identiteit. Asterix-Joden moeten zich van tijd tot tijd voeden met een portie toverdrank: zij hebben het van huis uit niet zo sterk meegekregen en moeten zich actief het Joods zijn eigen maken. Dat vergt een voortdurende inspanning waarvoor je afhankelijk bent van een Joodse omgeving. Rookmaaker: “Je hebt als Liberaal Joodse gemeente een voldoende stevige collectieve basis nodig, opdat individuele verschillen de sociale identiteit niet aan het zicht onttrekken. Je zult dus ook altijd de balans binnen de gemeente in de gaten moeten houden. Want het Jodendom moet niet slechts voortbestaan. Het moet ook Joods blijven.”

Conclusie

De opdracht van PJ21 was te bepalen wat de toekomst van het Liberale Jodendom zou kunnen zijn in de 21ste eeuw. Het grote probleem daarbij was het beantwoorden van de prealabele vraag: wat verstaan wij nu eigenlijk onder Liberaal Jodendom? Duidelijk is dat de vraag naar de essentie van het Jodendom onder Joden altijd discussie zal opleveren, hetgeen in ieder geval één kenmerk van het Jodendom alvast benoemt: het debat of zoals Joram Rookmaaker het noemt, de ruimte voor individuele diversiteit en verschil van mening. Maar wat ook in het proces naar voren is gekomen, is dat – ondanks al de dikwijls zo hartstochtelijk uitgevochten verschillen van mening – er in het Liberale Jodendom sprake is van een fundamentele spanning tussen twee richtinggevendende idealen. Het is de verdienste van Naud van der Ven geweest om die spanning weer te geven in een model dat hij de ‘ellips’ heeft genoemd, waarbij er sprake is van twee polen die onze identiteit als Liberale Joden bepalen. Of je die twee polen nu andere namen geeft, zoals Leo Frijda doet op het moment dat hij ze eerder ziet als een spanning tussen het oude en ons eigene enerzijds en het nieuwe en universele anderzijds, doet niet veel af aan het gegeven dat er voor liberale Joden altijd een dergelijke spanning zal bestaan. Channa Meyer heeft dat met een aantal zeer concrete voorbeelden van deze spanning ook duidelijk weten te maken.

Er blijft echter ook een evident probleem met een ellipsmodel dat tegelijkertijd richtinggevend wil zijn, en dat is dat als er van twee kanten aan je getrokken wordt het altijd onduidelijk blijft welke kant je nu op zal moeten. Wat voor zowel Van der Ven als voor Meyer voorop staat, is dat dit model Liberale Joden kan helpen om niet meer besmuikt te zijn wanneer zij de waarden van de moderniteit omarmen, zoals bijvoorbeeld gelijkwaardigheid. Van der Ven en Meyer pleiten met andere woorden voor een Liberaal Jodendom dat de gelijkwaardigheid en de vrijheid even serieus neemt als de traditie. Leo Frijda ziet dat anders. Naar zijn mening dient het liberale Jodendom de mensenrechten – en daarmee dus de gelijkwaardigheid van alle mensen - als richtsnoer te nemen en dienen wij ons te richten op

de vraag hoe wij in onze tijd het beste invulling kunnen geven aan de geest - en niet de letter - van de wet. Voor Joram Rookmaaker dient het richtinggevend van het liberale Jodendom niet zozeer rationeel, maar emotioneel begrepen te worden, als een bepaalde markering van de 'wij-groep' die wij nodig hebben.

Concluderend kan gesteld worden dat het denkwerk over de toekomst van het progressieve Jodendom met PJ21 niet ten einde is – dat zou ook vreselijk saai zijn. Te hopen valt echter wel dat met het twee polen model van de ellips – en de discussie daarover – nieuwe instrumenten zijn aangereikt voor inhoudelijke discussies over de toekomst van het liberale Jodendom.

Nawoord van de organisatoren van PJ21

Jiddisjkat zowel als Wissenschaft des Judentums zijn dus voor Liberale Joden legitieme uitgangspunten. En wel naast elkaar. Beide kun je koesteren en liefhebben. De nuances zijn talloos en vrijheid van keuze is een karakteristiek van het Liberale Jodendom. Vrijheid geven en vrijheid gebruiken. Het is geen techniek maar een attitude, een basishouding die ons Liberale Jodendom zou moeten kenmerken. Goed beleid is geen dictaat, maar ontwikkeling en groei in samenspraak tussen bestuur, rabbinaat en gemeente.

Amsterdam, 1 december 2013, 28 kislev 5774

Joyce Noach
Chaim van Unen

Cursussen en studiebijeenkomsten worden gehouden
in de Liberaal Joodse Gemeente Amsterdam,
Zuidelijke Wandelweg 41,
1079 RK Amsterdam.

Kijk ook regelmatig op: www.ljgamsterdam.nl/nl/studiecentrum

